

Hacı Bayram Veli'nin Şiirlerinde İnsanın İkilemi

Human Dualism in Haji Bayram Veli's Poems

Doç. Dr. Musa Kaval

Düzce Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf
Düzce/Türkiye
kavalmusa@hotmail.com

Düzce University
Faculty of Theology, Sufism
Düzce/Türkiye
ORCID: 0000-0001-8784-7762

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types
Geliş Tarihi | Received
Kabul Tarihi | Accepted
Yayın Tarihi | Published
Yayın Sezonu | Pub Date
Sayı | Issue
Sayfa | Pages

Araştırma/Research Article
29 Eylül | September 2023
06 Aralık | December 2023
31 Aralık | December 2023
Aralık | December
52
197-226

Atıf | Cite as

Musa Kaval, "Hacı Bayram Veli'nin Şiirlerinde İnsanın İkilemi". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 52 (Aralık 2023), 61-90.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.

Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Masa Kaval).

Öz

Anadolu tasavvuf geleneğinde günümüzde yadsınamaz derecede önem taşıyan şahsiyetlerden biri de Hacı Bayram Veli'dir. Tasavvufi kurum ve ekoller açısından farklı akisleri olan Hacı Bayram Veli'nin Türk toplumunun ürettiği farklı kültürel enstrümanlarda da etkisinin olduğu görülür. İnsan bağlamında toprak ve şehrin konu edildiği şiirleri onun bu yönünün açık örneği olmuştur. Kuşkusuz âlim bir şahsiyet olmasının bunda büyük önemi vardır. Zira ilminin, insan ile buluşturduğu zaman ve mekânın kozmik bir bilinçten taşan aydınlanmanın tezahürleri olduğu söylenebilir. Aynı coğrafyayı paylaştığı insanlara tevhid mesajını doğru bilgi ile sunarken basit bir anlatımla hikmeti de gönüllere nakşettiği görülür. İnsan yurdunun padişahı olan kalbe hitap ederken düşmanı olan nefse dikkat çeker. Nefis ile dünyanın oluşumunda ana unsur olan taş-toprak arasındaki ilişkiyi metaforik anlamda ustalıkla kullanması, onun kozmoloji ile metafizik ilimleri arasındaki bağlama vakıf olduğunu göstermektedir. Zira anlaşılmaktadır ki, insanın taş ve toprak arasındaki mücâhedesi dünyanın yaşamsal deviniminden bağımsız değildir. Küçük âlem olan insanın kendi yaratılışında gördüğü taş-toprak bağlantısı büyük âlemin canlılık kazanmasıyla kurulmuştur. Bu sırları keşfeden Hacı Bayram Veli, insanın kendini bilip gerçekleştirebilmesi için her iki âlemin yapısal benzerliklerinden istifade etmiştir. Bu çalışmada onun şiirlerinde bu bağlantı eşliğinde insanın ikilemi anlaşılmaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Hacı Bayram Veli, İnsanın İkilemi, Taş, Toprak.

Human Dualism in Hacı Bayram Veli's Poems

Abstract

Hacı Bayram Veli is one of the undeniable figures of Anatolian Sufi tradition. Having different reflections on Sufi institutions and schools, he influenced different cultural instruments produced by Turks. His poems on land and city in the context of human, is a clear example of this aspect. It can be said that his knowledge is the manifestation of enlightenment overflowing from a cosmic consciousness when he brings together the time and space with people. While presenting the message of *tawhid* with correct information to people he shares the same geography, he engraves wisdom into hearts with simple expressions. Also, while addressing the hearts of human, he draws attention to their enemy which is the soul (*nafs*). His skillful use of the relationship between the soul and, the stone and soil, the main elements of the earth, in a metaphorical sense, shows that he is well-versed in the context of cosmology and metaphysics. For, man's struggle with stone and soil isn't independent from the world. The stone-soil connection of human being was established with the vitality of the big realm. He discovered these secrets and benefitted from the structural similarities of both realms so that people know and realize themselves. In this study, human dualism will be evaluated along with this relation in his poems.

Keywords: Sufism, Hacı Bayram Veli, Human Being's Dualism, Stone, Soil.

معضلة الإنسان في قصائد الحاج بيرم ولي

الملخص

الحاج بيرم ولي أحد الشخصيات المهمة التي لا يمكن إنكاره في التقاليد الصوفية الأناضولية اليوم. حاجي بيرم ولي له انعكاسات مختلفة فيما يتعلق بالمؤسسات والمدارس الصوفية، يظهر أيضاً في الأدوات الثقافية المختلفة التي ينتجها المجتمع التركي. وقصائده التي تتناول الأرض والمدينة في السياق الإنساني هي أمثلة واضحة على هذا الجانب من شخصيته. وما لا شك فيه أن كونها شخصياً عالماً له أهمية كبيرة في هذا الأمر. ومع ذلك، يمكن القول أن الزمان والمكان الذي أجمع فيه معرفته للناس كانا من مظاهر التنوير المتدفق من الوعي الكوني. وبينما يقدم رسالة التوحيد بمعلومات دقيقة للأشخاص الذين يشترك معهم في نفس الجغرافيا، فإنه يُرى أيضاً أنه ينقل الحكمة إلى قلوبهم بشرح بسيط. وهو يخاطب القلب الذي هو سلطان أرض الإنسان، يجذب الانتباه إلى عدوه النفس. إنه يستخدم براعة العلاقة بين النفس والتربة-الحجرية، التي هي العنصر الأساسي في تكوين العالم، بالمعنى المجازي. وهذا يدل على أنه يدرك العلاقة بين علم الكونيات والعلوم الميتافيزيقية لأنه من المعلوم أن صراع الإنسان بين الحجر والتراب ليس مستقلاً عن الحركة الحيوية للأرض. إن العلاقة بين الحجر والتراب التي يراها الإنسان في خلقه، وهو العالم الصغير، قد تأسست مع نخضة العالم الكبير. وقد استفاد الحاج بيرم ولي الذي اكتشف هذه الأسرار من التشابه البيوي بين العالمين حتى يتمكن الإنسان من تحقيق ذاته. وفي هذا المقال سنحاول فهم معضلة الإنسان من خلال قصائده.

الكلمات المفتاحية: الصوفية، الحاج بيرم ولي، المعضلة الإنسانية، الحجر، التربة

Giriş

Hacı Bayram Veli (1352-1430) tasavvufi yaşam tarzını benimsemiş bir ailede dünyaya gelmiştir. Henüz annesinin, kendisine hamile iken Hacı Bayram Veli'nin "Allah" Lafza-i Celal'ini zikrettiği nakledilmektedir.¹ Yakın bir zamana kadar keramet olarak zikredilen benzer durumların mümkün olabildiği fakat bilimsel açıdan izahının ise şimdilik yapılamamaktadır. Biyolojik yapı gibi davranışsal, manevi ve ruhani birtakım özelliklerin atalardan transfer edildiği düşüncesi inkâr edilemez veriler sunmaktadır. Başta epigenetik ilmi olmak üzere bireyin davranışlarında geçmiş ataların tecrübelerinin etkisi olduğu yönünde çalışmalar Hacı Bayram Veli ile ilgili nakledilen zikrin bilimsel bir zeminin de olabileceğini göstermektedir. Manevi bu tekâmül mirasın yanında hâkim tasavvuf geleneğinde görüldüğü üzere bütün pirlar gibi Hacı Bayram Veli de iyi bir ilim tahsili görmüştür. Erken yaşta başladığı tahsil hayatında dinî ilimlerden sonra felsefe ve mantık bilimlerinde de derinlik kazanmıştır.² Zamanın gereklerini insan fitratıyla uyumlu şekilde buluşturarak Anadolu coğrafyasında kökleşen Türk-İslam medeniyetinin başat şahsiyetlerinden olması onun zâhiri ve bâtını ilimlere vukûfiyetinin tezahürüdür.

İlmi yetkinliğe eriştikten sonra Ankara ve Bursa'da müderrislik yapan Hacı Bayram Veli birçok mutasavvıfta görüldüğü üzere gönlünde parlayan sufilik arzusunda derinleşmek ister. Bu yöneliminin bir sonucu olarak Ebu Hamidüddin-i Aksarayı'den el alır³. Daha sonra Ebu Hamidüddin-i Aksarayı ile birlikte Bursa'dan ayrılarak Aksaray'da bir süre kalır. Manevi eğitimini tamamlamasının ardından Ankara'ya geri gönderilir. Tasavvufi geleneğin önemli hizmetlerinden olan sosyal yardım uygulamalarını icra etmek üzere Hacı Bayram Veli, Ankara'da yardım sandıkları kurarak fakir fukaraya yardım edip, yoksullara kol kanat germiştir.⁴ Hacı Bayram Veli, Anadolu'nun yurt edinilmesi sürecinde olduğu kadar Osmanlı Devleti'nin siyasi otoritesinin yeniden tesisi evresinde de görev ifa etmiştir. Ahmet Yesevi'nin tutuşturduğu çerağı tıpkı onun gibi sade bir dil ile Anadolu'ya taşıyan Hacı Bayram Veli, Osmanlı Devleti'nin

¹ Bolulu Himmet, *Dîvânçe*, (İstanbul: Millet Kütüphanesi, nr. AEmnz509), vr. 5a

² Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayinevi,1991), 28-30.

³ Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli*, 34-38.

⁴ Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram Veli, Yaşamı, Soyu, Vakfı*, (Ankara: TTK Yay., 1983), C. I, 42.

gelişmesinde büyük öneme sahip Ankara ve çevresinin gönül toprağına hikmetler saçmıştır.

Hacı Bayram Veli, ruh ve nefsin harp olanı kalplerin mamur edilmesi için görev yaptığı medreseden ayrılarak Anadolu'yu yurt edinen Türkmenlerin arasına karışmıştır. Onlar ile birlikte çiftçilik ve hayvancılık icra etmiştir. Toprak ve insanın buluşup yerleşik yaşam ve kültürün kökleştiğı bölgede Hacı Bayram Veli, insan ve toprağın paydaşlığını manevi öğretisinde de etkin şekilde kullanmıştır. Topraktan yaratılan insanın kendini tanıyıp üretkenliğini arttırması için Hacı Bayram Veli'nin taştan yapılan medreseden ayrılarak toprağına yönelmesinin bereketi günümüzde dahi kendisini göstermektedir. Zira hizmet için Türkmenlere ulaşan Hacı Bayram Veli'nin Ankara'da yaktığı ateş yeni kurulan Türkiye Cumhuriyet ile meşaleye dönüşerek elden ele aktarılmaktadır. Manevi şahsiyetine gösterilen hürmetin bir vefa nişanesi olarak yeni kurulan devletin onun türbesinde yapılan dua ile ilan edildiğı görülür. İlmin bazen sebep olabildiğı kibir ve seçkinci bakış yerine konar-göçer Türkmenler arasında onlara toprakla birlikte kendilerini terbiye etme fırsatı sunması tasavvufi geleneğın aksiyonerliğinin bir başka örneğı olmuştur. Bu anlamda avam ile havas arasındaki mücadele, onun diliyle taş-toprak arasında kendini bulma şeklinde veciz bir metaforla ifade edilmiştir. Çiftçilik yapan Hacı Bayram Veli, eğitimin önemli unsurlarından olan somut, yakın olanın pratik gerçekliğini de mahir şekilde kullanmıştır. Zira toprağın verimini düşüren fazlalıklarından arındırılması yanında taşın, başta tarlanın sınırlarını belirlemek olmak üzere daha birçok işte kullanılması söz konusudur.

Âlim bir mutasavvıf kimliğiyle Hacı Bayram Veli yaşamış olduğı çevrede İslam'ın doğru inanç, ibadet ve ahlak anlayışıyla buluşmalarına vesile olmuştur. Öncelikle Türkmen topluluklarına ilahi hakikatler ışığında, yaratılış gayesi, insanın âlemdeki ehemmiyeti ve sorumlulukları hakkında hatırlatmalarda bulunmuştur. Hacı Bayram Veli içlerine sonradan dâhil olduğı çevreye İslam'ı, tasavvufi metot ve uygulamalarla insan-âlem-Rabb ilişkisinin ideal olarak nasıl tesis edileceğini anlatmaya çalışmıştır⁵. Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi'nin Orta Asya'daki misyonu

⁵ Rifat Okudan, "Hacı Bayrâm Veli'nin Şiirinde Şehir Metaforu", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, 267.

Anadolu coğrafyasında icra eden sufilardan biri olan Hacı Bayram Veli'nin, cumhuriyetin başkentinde manevi kandil olarak rehberliğini günümüzde de sürdürüyor olması dikkat çekicidir. Geçmişte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Ankara'da Hacı Bayram Veli'nin tıpkı Hoca Ahmet Yesevi gibi yaşantısı ve sade bir üslupla paylaştığı hikmetler insanlar için gönül ferahlığı olmuştur. Zira Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasından sonra henüz tam olarak teskin olmayan buhranın taraflarından olan beyliklerin merkezinde bulunan Ankara'da, gelişmekte olan Osmanlı Devleti'nin kuvvetlenmesi için Hacı Bayram Veli'nin tutturduğu maya önemli bir misyon icra etmiştir.⁶

İnsanın Kendini Keşfetmesi

Hacı Bayram Veli, Halvetiyye, Nakşibendiyye ve Ebheriyye yollarını zamanın ruhu ve insanın durumuna uygun şekilde bir araya getirerek ifa ettiği manevi rehberlik faaliyetleriyle geniş bir kitleye hitap etmiştir.⁷ Onun, dini hakikatleri Anadolu insanına duygu ve düşünce dünyalarında önemli bir işlevi olan şiir geleneği vasıtasıyla kısa, özlü ve vurgulu bir şekilde dile getirdiği görülür. Tasavvuf geleneğinin ortak bir dil ve muhteva olarak sürdürdüğü bu metot ve üslup, insanın semavi olan ile rabitasını doğru, üretken ve mutlu şekilde kurabilmesi için zaruridir. Tıpkı Mevlana Celaledin Rumi, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre'nin yaptığı gibi Hacı Bayram Veli de, insana kendini gerçekleştirebilmesi için öncelikle ne yapması gerektiğini dile getirir. Onlardan farklı olarak Hacı Bayram Veli dikkatleri toplamak ve beyin fırtınası yapmak istercesine temayı şart cümlesi ile ortaya koyar, ki temel motivasyon sonraki süreçlerle birlikte pekiştirilebilsin. Zira her insanın bu denli içsel bir arayışı olmayacağı için ilgisiz olanların da dikkatini çekebilecek bir üslupla Hacı Bayram Veli; "Bilmek istersen seni?"⁸ sorusunu sorar. Bu kısa sorunun hemen devamında aynı dize içerisinde "can içre ara canı" diyerek tasavvuf geleneğinin merkezinde yer tutan insanın kendi içine doğru yapması gereken yolculuğu net bir şekilde ortaya koyar. Onun iç yolculuk olarak dikkat çektiği bu arayış insanın sureti olan

⁶ Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli*, 53.

⁷ Kemâleddin Hâirizâde, *Tibyânü Vesâilî'l-Hakaik fî Beyani Selâseti't-Tarâik*, (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr.430-432), v.172.

⁸ İlahi, b.1.

kalıp yani taşlaşmış yönünden ziyade şekil alabilen ve üretim yapabilen topraklık yönüne atıf yapmaktadır.

Hacı Bayram Veli'nin insanın kendini bilmesine vermiş olduğu önem esas itibarıyla Allah'a (cc) kavuşması anlamına geldiğinden ayrıca önemlidir. Zira insanı yaratıp onu yeryüzünde halifesi kılan Allah (cc), ona öğrettiği isimler ile meleklerin dahi erişemeyeceği bir yüceliğe ulaştırabilmektedir. O neden insan-ı kâmil olan Hz. Peygamber (sav) âyetlerde bildirilen bu hakikati "Nefsini bilen, Rabbini bilir."⁹ hadis-i şerifinde tekrar beyan etmiştir. Hacı Bayram Veli'nin şiirlerinde aynı manaya işaret eden birçok ifade nefsin, insanın benlik algısı, toplumsal ve uhrevi olanla ilişkisine dikkat çekmektedir. İnsanın kendini bilmesi/bulması önce nefsinin, onun bilgisinden sonra da Allah'a (cc) vasıl olmasıyla ancak mümkün olacaktır. Tasavvufi literatürde "bilgi" anlamına gelen mârifet; dini bilginin doğru iş, ahlak ve halin tecrübe edilmesinden sonra tahakkuk eden hikmetin, hem birey hem de toplum vicdanında sentezlenmesiyle insanın iç âleminde tevhidin deruni açılımıdır. Kesin bilgi olarak tarif edilen mârifete erebilmesi için insan doğru dini bilgiye sahip olmanın yanında, onu tatbik ederken nefsin sınırsız ve ölçüsüz istekleriyle mücadele etmek zorundadır. Aksi halde taş gibi dondurularak kalıp ezberler eşliğinde nakledilen dini bilgiler dahi insanın değişim ve gelişimsel yönünü sembolize eden topraklı vechesinin önünde en büyük engel olacaktır. O nedenle bilginin daima kötülüğü emreden nefse¹⁰ karşı Hz. Peygamber'in (sav) bildirdiği ve pratik ettiği şekilde büyük bir mücadele vermesi gerekmektedir.

Hacı Bayram Veli'nin muhkem taşlarla inşa edilmiş medreseden çıkıp avamın arasına girip toprağa yönelmesi tasavvufta büyük bir önemi olan halka hizmetin bir başka örneğidir. Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi Buhara'daki medresesinden ayrılıp Yesi'ye yöneldiğini biliyoruz. Aynı geleneğin devamı olarak görülen Yunus Emre'nin de ilahi hakikatleri dillendirmek için Anadolu topraklarındaki göçebeler arasındaki şiirlerin etkisi bilinmektedir. Hacı Bayram Veli'nin benimsediği yöntemi daha önce ortaya koyan Yunus Emre, insan-ilim-İlah arasındaki ilişkiyi dillere pelesenk olmuş şekilde vecizeleştirmiştir. Yunus Emre'nin ilim ile insan arasındaki sağlıklı

⁹ Aclunî, 2/262.

¹⁰ Yusuf, 12/53.

ilişkinin boyutunu tedai ettireceği olgunun mârifetullah olduğunu dil getirir. Şöyle ki,

*“İlim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir,
Sen kendini bilmezsin, ya nice okumaktır?”*

*Okumaktan mana ne, kişi Hakkı bilmektir,
Çün okudun bilmezsin, ha bir kuru emektir.*

*Okudum bildim deme, çok taat kıldım deme,
Eri hak bilmez isen, abes yere yelmektir.”¹¹*

Aynı düşünceleri benimsediği görülen Hacı Bayram Veli'nin ilim vesilesi ile önce en yakını olan kendini bulduğu görülür. İlmin gayesinin kulluk, kulluğun gayesinin ihlâs olduğunu bilen Hacı Bayram Veli, Hakk'ı bulduktan sonra irşâd makamında olan manevi rehber olarak halk yönelmiştir. Zira halka yönelmek halifelik makamındaki kâmil mürşitler için zarurettir. İlmin gayesinin “kuru emek” olmadığı ifade eden Yunus Emre gibi Hacı Bayram Veli de kendini bulma sürecini taş gibi katılıktan, hilm ve bereketin temsili topraklığa geçiş olarak sembolleştirmiştir.

Bu zorlu mücadelenin sonucunda kişi ancak Hacı Bayram Veli'nin ifade ettiği üzere kendini keşfedebilir ve mârifete erebilir. Aksi halde Allah'ın (cc) üstün vasıflarla yarattığı ve yeryüzünün halifesi kıldığı insan potansiyelinin zıddına “yeryüzünde yürüyen canlıların en kötüsü, akıllarını kullanmayan sağır ve dilsizler”¹² olarak tavsif edilecektir. Bu anlamda Hacı Bayram Veli'nin insana dair özlü anlatımıyla işaret ettiği hakikat ve hikmet öğretisi Kur'an-ı Kerim'de buyurulan “...kendi nefislerinde işaretlerimizi göstereceğiz ki, onun gerçek olduğu onlara iyice belli olsun.”¹³ âyetinin adeta tevili olmuştur. Çünkü Hacı Bayram Veli'nin şiirlerinde bu temelde ifade edilen mârifet ve hakikât farklı metaforlar eşliğinde dile getirilmektedir.

Hacı Bayram Veli, kişinin kendini gerçekleştirebilmesi için başlattığı zihinsel ve kalbi doğum sürecinin ilerleyen dizelerde nasıl ifa edileceğinin ipuçlarını, birbirini izleyen kontrol mekanizmaları eşliğinde verir. Şöyle ki, Hacı Bayram Veli “Bilmek istersen...” şartı ile

¹¹ Yunus Emre, *Divan*, ter. Mustafa Tatcı, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2003), 91.

¹² Enfal, 8/22.

¹³ Fussilet, 41/53.

başladığı sorgulamaya “Kim bildi efâlini, Ol bildi sıfatını”¹⁴ diyerek insanın iç tepkilerinin bir sonucu olarak ortaya koyduğu eylemlerine vurgu yapar. Onun, bu ifadesi modern psikolojide insanın davranışlarının altında adeta buzdağı misali görünmeyen duygu, düşünce, hayal ve hatıralarla inşa ettiği bilinçaltı özelliklerine vurgu yapar. Hacı Bayram Veli'nin manevi gelişim sürecinde dikkat çektiği bu gerçek “Nefislerinizde birçok alâmetler vardır. Hala görmüyor musunuz?”¹⁵ âyetinin ihtiva ettiği birçok hikmetten bir tanesinin izahı olmuştur. Zira Hacı Bayram Veli dini ilimlere derin vukûfiyetinin yanı sıra insanın bilinç gelişimine dairengin bilgi ve tecrübeye sahip bir tasavvufi şahsiyettir. Bu nedenle ortaya koyduğu psikolojik gerçeklik, insan davranışlarının aynı zamanda kişilik özelliklerinin birer izhar olarak ifade edilmesi, Kur'an-ı Kerim'deki birçok âyetlerde müslüman, mümin, sadık, muhlis, muhsin, muttaki, ehl-i kitap, fâsık, müşrik, münafık, zalim gibi tanımlamaların daima birtakım eylemlerle birlikte tarif edildiği gerçeği ile örtüşmektedir.

Bedensel yönden ortak özelliklere sahip olan insanların ahlaki ve manevi motivasyon farklılıkları dolayısıyla tarif edilmesi insanın taş-toprak arasındaki serencamından kaynaklanmaktadır. Zira Hz. Peygamber'in (sav) en yakın arkadaşı olan Hz. Ebubekir ile İslam düşmanı Ebu Cehil aynı çevrede yetişen bireyler olarak aynı bedensel özelliklere sahip olmalarına rağmen Hz. Peygamber'e karşı takındıkları tavır çok farklıdır. Ebu Cehil, Mekke'de tesis edilmiş zorba ve katı düzenin taşlaştırdığı kalbinden ötürü Hz. Peygamber'in (sav) önderliğinde sadece güçlü azınlığın değil bütün toplumun eşit ve huzur içerisinde yaşamasının sistemini ihtiva eden İslam'a düşman olmuştur. O nedenle insanların kendilerini bulup ilahi olana yakınlaşmaları için gönderilen peygamberlere tabi olmak yerine kendi arzularıyla yaratılışlarını bozanları Allah (cc) şu şekilde tarif eder; “...artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır. Taşın öylesi var ki ondan ırmaklar kaynar, öylesi de var ki çatlayıp bağrından su fışkırır; bazı taşlarda var ki Allah (cc) korkusuyla yuvarlanıp düşür.”¹⁶ Yeryüzünün en şerefli olan ve uhrevi âlemlere yükselerek meleklerinde üstüne çıkabilecek potansiyele sahip insanın, cansız olduğu düşünülen taştan daha bilinçsizleceğinin bildirilmesi dikkat

¹⁴ İlahi, b.3.

¹⁵ Zâriyât, 51/21.

¹⁶ Bakara, 2/74.

çekicidir. Fizik biliminin normlarını sarsan Kuantum Fiziği artık canlı-cansız, bilinçli-bilinçsiz, madde-antimadde, hareketli-durağan, var-yok gibi birçok tasnifin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini icbar etmektedir. Henüz keşfedilmeye başlayan bu gerçeğin yukarıdaki âyette bildirildiği üzere Hacı Bayram Veli başta olmak üzere birçok sufünün anlatımlarında görülmesi mükâşefe ve müşahedenin sonucudur. Dolayısıyla bu tarz anlatımların bireysel birer coşkunluk halleri olarak değerlendirilmekten ziyade kainatın işleyiş sistematığının metafizik boyutuna dair referanslar sunduğu söylenebilir. Bu yönüyle Hacı Bayram Veli'nin kullandığı taş metaforuyla varlığı sadece fiziki sınırlar ve algılara hapsedmek yerine fiziki olanın arkasındaki, esnek, sıra dışı üretken metafizik unsurla daha fazla etkileşim içinde olan toprağı işaret etmesi rastlantı değildir. Zira yeryüzünün halifesi olan insan ruhunun kabı olan beden, topraktan yaratılmış olması onun metafizik kapasite açısından çok daha yetkin ve donanımlı bir iletken olduğuna delildir. Toprağın ölüm ile hayat arasındaki dönüştürücülüğü maddi boyutta olduğu kadar belki de ondan çok daha etkin şekilde ruhsal tekâmül evrelerinde rol almaktadır. Doğa ile iç içe olan insanların taş ve betonun hâkim olduğu şehrli insanlara nazaran metafizik inanç ve eğilimlerinin daha fazla olduğu gerçeği bu durumun bir sonucudur.

Hacı Bayram Veli, insanın topraktan yaratıldığını çok iyi bildiği halde “Ben dahi bile yapıldım, taş ve toprak arasında”¹⁷ demesi ve insanın taşlık vasfının yontulması gerektiğini salık vermesi ilahi bilgiyle örtüşmektedir. Bildirildiği üzere Yüce Yaratıcı dilemiş olsaydı insanı taştan da yaratabilirdi fakat bunun yerine onu; havayı, suyu, ısıyı ve diğer canlıların üretimi için gerekli diğer bileşenleri ideal oranda barındıran, şekil alabilen topraktan yaratmıştır.¹⁸ Kendisi dışında bir unsuru bünyesinde barındıran toprağın zenginliği insanın yaratılmışlar içerisindeki cem edici olma potansiyelini de ifade etmektedir. Ayrıca değişim ve gelişime açık olmasının işareti olarak telakki edilebilecek şekil alabilen balçıktan yaratılan insanın ilahi planda bir başka evreye uğradığı müşahede edilir. Şöyle ki; “O, insanı ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı.”¹⁹ İnsanın ham maddesinin ateşe maruz bırakılarak nemden arınmış

¹⁷ İlahi Taksim, b.4.

¹⁸ Bkz. Hicr, 15/26.

¹⁹ Rahman, 55/14.

haliyle birlikte aldığı formun ontolojik ve metafizik yönünden nasıl sonuçlardan doğurduğu tam olarak bilinmemektedir. Fakat insanın değişim ve dönüşüm olgusuna henüz dünyaya gelmeden önce genetik açıdan edimsel bir tecrübe olduğu çıkarılabilir.

Toprağın belirli bir oranda su, hava ve ısı ile karışım sonucu balçık haline gelmesi sonucu oluşan terkinin pişirilerek taş gibi bir özelliğe geçtiğini görürüz. Zira “Andolsun ki biz insanı çamurdan süzölmüş bir özden yarattık.”²⁰ buyruğundan anlaşıldığı üzere insan seçilip ayrıştırılarak elde edilen bir öze sahiptir. İnsanı oluşturan bu ideal toprak, su ve hava terkininin güzel olduğunu Yüce Yaratıcı bildirir; “O'dur ki her şeyin yaratılışını güzel yaptı ve insanı yaratmaya çamurdan başladı.”²¹ Bütün yaratılış gibi insanın da güzel yaratıldığının anlaşıldığı ilahi mesajda özellikle yaratılmanın süzölmüş çamurla başladığını görürüz. İlerleyen süreçte ise çamurun, ortamın normal ısının ötesinde bir ısı ile pişirilerek taşlaşması sürecinde maruz kaldığı sıcaklığın, insan mayasında nasıl bir değişime sebep olduğuna işaret edilir. Kaldı ki; “Halbuki O, sizi çeşitli merhaleler halinde yarattı.”²² buyrulmuştur. Şekil alabilen çamurun yüksek ısı sonucu taşlaşması sürecinin bir anlamda tersine evrilmesi olarak da telakki edilebilecek seyr-i süluka dair Hacı Bayram Veli'nin referansları daha anlaşılır bir hal almaktadır. Hacı Bayram Veli'nin kullanmış olduğu anlatımın ne derece yerinde olduğunu müşahade ettiğimiz bu âyetler aynı zamanda terbiye sürecinde insana nasıl yaklaşılması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Manevi gelişimin temel basamaklarından olan halvet uygulamaları adeta insanın fiziki yaratılışının izdüşümleri olan metafizik evreleri gibi işlev ifa etmektedir. Zira kırk günlük karanlık ve dar bir hücrede geçirilen süreler insanın anne karnında geçirdiği evrelere benzemektedir. Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen hadis-i şerifte şöyle bildirilmektedir; “Sizden birinizin yaratılışının başlangıcı, annesinin karnında kırk günde derlenir toplanır. Sonra ikinci kırk günlük süre içinde pıhtı haline döner. Sonra da bir o kadar zaman içinde bir parça et olur...”²³ Bu hadis-i şerife kaynaklık eden ayet-i kerime de bu evreler bildirildikten sonra yine Allah'ın (cc) yaratmasının güzelliğini okuruz;

²⁰ Mü`minun, 23/12.

²¹ Secde, 32/7.

²² Nuh, 71/14.

²³ Buharî, “Bed'ül-halk”, 6, “Enbiya”, 1, “Kader”, 1; Müslim, “Kader”, 1.

“And olsun biz insanı, çamurdan, bir sülâleden (süzülüp çıkarılmış çamurdan) yarattık. Sonra onu emin ve sağlam bir karargâhta (rahimde) nutfe (sperma) haline getirdik. Sonra nutfeyi bir alaka (embrio) yarattık, derken o alakayı bir mudga (bir çiğnem et parçası halinde) yarattık, derken o mudgayı bir takım kemik yarattık, derken o kemiklere bir et giydirdik, sonra onu diğer bir yaratık olarak teşekkül ettirdik. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah (cc), pek yücedir.”²⁴ Bu ilahi gelişim dönemlerine paralel şekilde geliştirilmesi beklenen ruhi inkişâfın gerekliliği ve uygulamalarını Hacı Bayram Veli şiiresel dil ile anlatacaktır.

Hacı Bayram Veli kendisi üzerinden ifade ettiği insanın yaratılış özellikleri ortaya koyarken eğitim strateji açısından çok önemli olan durum tespiti, olgunun genel geçerliliği ve hedefin belirlenmesi süreçlerini empati ile sergilemesi ayrıca önemlidir. Zira rehber bir şahsiyet olarak telkin ettiği düşüncelerinin menfi yönlerini dahi kendi kişiliği üzerinden ifade etmiştir. Böylece Hacı Bayram Veli, öğrencilerine günümüzde NLP sayesinde ehemmiyeti daha iyi anlaşılabilir empati kurabilme fırsatını sunmuştur. Tasavvufi terbiyede adeta temel eğitim unsurları olarak görülen içsel değişim pratiklerinin insanın kendiliğinin farkına varabilmesi açısından ortaya koyduğu bu sorgulamalardan doğan tespitler hakikatte kişinin bir ömür sürecek olan gelişim sürecinin ana esaslarını ortaya koyacaktır. Dolayısıyla Hacı Bayram Veli, günümüzde Hayat Boyu Eğitim/Öğretim olarak kabul edilen kendini gerçekleştirme sürecini, yüzyıllar öncesinde özgün örnekliliğini basit görünen bir soru (Bilmek ister seni?)²⁵ üzerine inşa etmiştir. Daha sonra sürecin temel uygulama ve kavramlarını ortaya koymuştur.

Değinilen âyetler ışığında insanın kendisini bulması, gerçekleştirebilmesi için karakteristik olarak taşıdığı olumlu ve olumsuz özelliklerinin düzenlemesi gerektiğini hatırlatan Hacı Bayram Veli, ders alabilen insanlık için durum tespiti yapmakla birlikte gelecekte vuku bulacağı kesin olan bir sonu da ihbar etmektedir. Zira “Sizi ondan (topraktan) yarattık, yine ona

²⁴ Mü'minin, 23/12-14.

²⁵ İlahi, b.1.

döndürüleceksiniz ve sonra oradan bir defa daha çıkaracağız.”²⁶ buyrulmaktadır.

Ölüm ve hesap günü huzuru ilâhîde toplanmak için tekrar diriltirme buyruğunu, insanoğluna ölmeden önce ölmek sırrıyla hatırlatan Hacı Bayram Veli, hakikatte ölümün insan için yokluk değil sonsuzluğun eşiği olacağını anlatır. Bunun için öncelikle tarladaki taşların ayrıştırılarak tarlanın korunmasını sağlayan sınır haline getirilmesi gibi fitri gerçekliğe uygun ölçülü ve yerinde kullanıma yönelmek gerekir. İnsanın doğasında bulunan bir takım kötü görünen dürtü ve eğilimlerin sınırları belli olan helal-haram dairesine uygun şekilde istihdam edilmesi Allah'ın emrettiği ölçüye uymak anlamına gelecektir. Aksi halde zulüm olan yanlış ve aşırı konumlandırma ifsadın diğer boyutunu teşkil edecektir. O nedenle tasavvufi terbiye mahir bir rehber elzemedir.²⁷

Toprakta ayrıştırılan taşlar ehil ellerin tesviyesi ile duvara dönüşürken çeşitli evrelerden geçmektedir. Zira taşları rastgele yığarak sağlam bir duvar inşa edilemez. Taşların parçalanması ve yontulması gereklidir. Bu uğraş esnasında dağılan küçük taş parçacıkları kısa sürede eriyerek toprak haline gelecektir.²⁸ Böylece toprağın oluşumunda ana malzeme olan taşlar, toprağın korunmasının yanında onun artmasına da vesile olacaktır. Taş-toprak arasındaki ilişki, jeolojik açıdan uzun yıllar alan taşın dönüşümü sonra kendi bünyesinden çıkardığı toprağın incecik bir kaplama olan yaşamla buluşması açısından ölüm ile hayat gibidir.²⁹ Ana kayanın taşınması sonucu oluşan regolitler toprak oluşum sürecini başlatarak³⁰ yeryüzü örtüsünün canlılığını sağladığı gibi insanın maddi varlığının temel yapı taşı olan nefsin, bilinçaltındaki faaliyetleri de insanın yaşamında büyük değişimlere sebep olmaktadır. Doğanın dinamizmin dünyanın oluşumunda oynadığı role benzer şekilde insan nefsinin derin güdülere de insanın eylemlerine yön verecektir. Hacı Bayram Veli, dünyanın oluşum ve devinimi ile ilgili bu gerçeği keşfi ve

²⁶ Tâhâ, 20/55.

²⁷ İlahi Taksim, b.5.

²⁸ A. Balasubramanian, “Soil Forming Processes”, *Centre for Advanced Studies in Earth Science*, (Mysore: University of Mysore, 2017), 1-2.

²⁹ Bkz. Martin Goldhaber and Steven A. Banwart, “Benefits of Soil Carbon Ch.9”, *Soil Formation*, 2015, 185.

³⁰ Bkz. A.g.e. p.186.

metaforik anlatım diliyle tasavvufi geleneğe taşımıştır. Hacmi itibariyle âlemin küçük bir örneği olan insan, tıpkı dünya gibi sert unsurlarını harekete geçirerek yumuşaklık ve berekete mehz bir aksiyonerlik sergilemek durumundadır. Ona göre insanın başat organı olan kalbi benimsediği taşlaşmış zararlı düşünce ve davranış kalıplarını amaca uygun olarak törpülemelidir. Aksi durumda “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.”³¹ âyetinde bildirildiği üzere Allah’ı (cc) unutarak kaskatı kesilmiş kalp³² sahipleri kendileri gibi sert olan taş ile cehennemın enerji materyali olacaklardır. Hacı Bayram Veli’nin tasavvufi anlatımda yoğun olarak başvurulan sembolizm bağlamında değerlendirildiğinde taş ve toprak metaforunun çok yönlü düşünülmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Âyette bildirildiği üzere taşın, cehennem yakıtı olabilme özelliğinin insan ile birlikte anılması Hacı Bayram Veli tarafından insanın yaratılış sürecine dair düşünceleri bağlamında değerlendirdiğinde, insanın taş ve toprak arasında yaratıldığı görülür. Kaskatı kesilen kalbin karşısında selim kalp³³ ve Allah’ı (cc) anmak için yumuşayan kalpleri görürüz.³⁴ Hatta katılıkta kimi kalpler taşları da aşmıştır. Bu gerçeği Allah (cc) şöyle bildirmektedir; “... kalpleriniz katılaştı, şimdi de taş gibi, ya da taştan da beter hale geldi. Çünkü taşlardan öylesi var ki; içinden nehirler kaynıyor, yine öylesi var ki, çatlıyor da bağrından sular fışkırıyor, öylesi de var ki, Allah (cc) korkusundan yerlerde yuvarlanıyor... Ve sizin neler yaptığınızdan Allah (cc) gafil değildir.”³⁵ Hacı Bayram Veli’nin bilinçli seçtiğini düşündüğümüz taş-toprak metaforuyla insanın, cennet ve cehenneme aday olma istidadını anlatmaya çalıştığı görülür. Kuran-ı Kerim’de cehennem yakıtı olarak tarif edilen taşlara müfessirlerin büyük çoğunluğunun yorumunun; o taşların ilah edinilmiş put ve heykeller olduğu görülür. Elbette ki gerçek manasının, bunun dışında birçok bilgiyi de içermesi söz konusudur. Tasavvufi yorum olarak da taştan yapılmış heykeller dışında insanın kendi nefsâni arzularını da ilah edindiğinin bildirildiği âyet³⁶ bağlamında değerlendirildiğinde put ile

³¹ Tahrım, 66/6.

³² Zümer, 39/22.

³³ Şuarâ, 26/89.

³⁴ Zümer, 39/22.

³⁵ Bakara, 2/74.

³⁶ Furkan, 25/43.

onu üreten insanın, cehennem yakıtı olma özelliğinde ortak olması önemlidir. Tasavvuf düşüncesine göre en büyük put olarak kabul edilen kötülüğü emreden nefis, kişinin en büyük düşmanıdır. Zira âyette de bildirildiği üzere nefis; Allah'ın acıyıp koruması dışında daima kötülüğü emreder.³⁷

İblis'ten daha tehlikeli olduğu düşünülen nefis, ilahlık iddiasında bulanabilmektedir, halbuki İblis, Allah'ı (cc) ilah olarak kabul etmekle birlikte kibri yüzünde itaat etmemesi nedeniyle kovulmuştur. Hacı Bayram Veli, insanın topraklık yönüne vurgu yaparak Allah'ın (cc), insanı yaratırken nefsinde yarattığı bu çift yönlülüğü hatırlatır. Zira âyette, "Nefse ve onu biçimlendirene, sonra da ona kötülük ve takva kabiliyetine verene yemin olsun ki, elbette nefsini temizleyip parlatan kurtulmuştur. Onu kirletip gömen de ziyan etmiştir..."³⁸ İnsanın ikili bir yapıda vücuda getirildiğini bildiren bir diğer âyet ise onun, Allah'ın (cc) iki eliyle yaratılmasıdır.³⁹ En güzel şekilde yaratılan insanın⁴⁰ bizatihi en güzel suret verici olan Musavvir Allah (cc) tarafından itina ile kâmil olarak yaratılmasının yanında insanın, kalbi olmasına rağmen kendisi, hayvandan daha aşığı dereceye düşebileceği⁴¹ de görülür. Potansiyeli itibarıyla insan hiç yaratılmıştı görülmeyecek şekilde alâ-yı illiyyin ile esfel-i safilin arasında birçok derecenin mukimi olabilecek istidada sahiptir. Bu âyetlerin ışığında Hacı Bayram Veli, insanın çift yönlü yaratılış gerçeğinin yanında yontularak tesviye edilmesi gerektiğini vurguladığı nefsin, taş-toprak eğilimini metaforik anlatım eşliğinde bilinçlere kolayca yerleşmesini sağlamıştır.⁴²

İnsanın rahmani tarafını sembolize eden toprakçı yönü, kulluk, tevazu ve fakrının yanında kötü-kirli olanı rahmete dönüştürebilecek erdemleri ihtiva eden insanoğlu, bu surette yeryüzünde güzel olan yaratılışın sürdürülebilirliğini sağlayacaktır. Güzel Yaratıcının kurduğu bu düzenin halifesi olarak insan onun devamını sağlayarak Allah'ın (cc) kendisine yüklemiş olduğu halifelik misyonunu da yerine

³⁷ Yusuf, 12/53.

³⁸ Şems, 91/7-10.

³⁹ Sâd, 38/75.

⁴⁰ Tîn, 95/4.

⁴¹ A'râf, 7/179.

⁴² Bkz. Musa Kaval, "Hacı Bayram Veli's Personality Construction Theory in His Poems, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 49 Volume: 10, 2017.

getirecektir. O nedenle tasavvufi telakki içerisinde halifelik, siyasi bir iktidar gücünü temsil etmekten öte her bir inananın bireysel olarak kendi güzel hilkat potansiyellerini yeryüzündeki diğer yaratılmışlarla ahenk içerisinde ve ilahi kader planına uyumlu şekilde sürdürme misyonu olarak algılanmıştır.

Toprağı işleyen Hacı Bayram Veli, “Ben dahi bile yapıldım, taş ve toprak arasında” ifadesi ile insanın nasıl terbiye edileceğini de ifade etmiştir. Toprağın ana maddesini oluşturan taşta öncelik vererek taş ve toprak arasında yaratılmasının maddi bir gerçekliği söz konusudur. Zira nebat, hayvanat ve insanoğlunun yaşam örtüsü olan toprağın; kayaçların fiziksel, kimyasal ve mekanik parçalanmalar sonucu oluştuğunu biliyoruz. Hz. Adem’in (as), yeryüzünün çeşitli yerlerinden terkip edilen topraktan yaratıldığı nakledilmektedir.⁴³ Bu bilgiler ışığında insanoğlunun taştan parçalanmış toprak arasından süzülmesi görülür. Bu anlamda Hacı Bayram Veli ilk yaratılış sürecini ifade etmiş olmaktadır. Kendisinin de taş ve toprak arasında yaratıldığını söylemesi ise her bir insanın biyolojik varlığının ortaya çıkması için topraktan beslenme ile başlayan canlılığın kaynağının taşta kadar götürülebileceği gerçeğidir. İnsanın maddi yapısına paralel olarak manevi yapısı da taş sertliği ile toprak yumuşaklığı arasında gelişmektedir. Yukarıda değinilen bu süreçleri Hacı Bayram Veli maddi ve manevi yönü itibarıyla insanın kendini murakabe etmesi gerekliliğini hatırlatmaktadır. Aslında Hacı Bayram Veli, insanın taş ve toprak arasında yaratılmasını “Kesin olarak inanlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok âlametler vardır...”⁴⁴ âyeti eşliğinde değerlendirmiştir.

İnsanın Kendini Gerçekleştirilmesi

Hacı Bayram Veli'nin düşünce dünyasında insan, kendini gerçekleştirebilmek için öncelikle eylemlerini, onları doğuran düşünce ve duygu dünyasını yaşadığı çevreyle birlikte ortaya koyarak analiz etmelidir. Zira insan, sosyal bir varlık olduğu için çevresiyle birlikte benlik algısını tesis etmektedir. Öğrenme sürecinin somuttan soyuta doğru derinleştirilmesi gerçeğine de uygun düşen yaklaşımıyla Hacı Bayram Veli içerisinde yaşadığı Türkmenler'e sonuçtan sebebe

⁴³ Ebû Dâvud, “Sünnet”, 16.

⁴⁴ Zâriyat, 51/21.

dair tezekkür ve tefekkür yaptırarak epistemik bakış geliştirmelerini sağlamıştır. Bu bağlamda Hacı Bayram Veli'nin; "Kim bildi efâlini, Ol bildi sıfatını"⁴⁵ diyor olması bireyin şahsi tercihleri yanında etkileşim içerisinde şekil aldığı topluma da atıf yapmaktadır. Zira her insanın benliği, davranış ve düşünce kalıpları içinde yaşadığı toplumsal normlara göre şekillenmektedir.⁴⁶ İnsan, kişiliğini geliştirirken toplumsal onayı da sağlamak için sosyal ve kültürel olarak birçok dinamiğin tesirine maruz kalmaktadır.⁴⁷ Şahsiyeti, sosyal iletişim ve etkileşim içerisinde bulunduğu toplumla birlikte şekillenirken birey istendik davranış, düşünce ve değerleri benimsemeyi öğrenir.⁴⁸ Psikolojik ve sosyolojik bu tespitler eşliğinde Hacı Bayram Veli'nin olgunluğa erişmiş bireylere öz değerlendirmelerini yapabilmeleri için serd ettiği tespit, kendi muhasebelerini yaparak hangi nefis makamında buldukları, içsel bütünlük ya da kırılmalarının farkına varabilmeleri adına sunulmuş büyük bir fırsattır. Onun öncelikle ortaya koyduğu şahsiyet analiz tespiti, tasavvufi pratik açıdan bir ömür sürebilecek zorlu bir değişim ve dönüşüm yolculuğunun ilk adımı mahiyetindedir. Zira insanın zihinsel, bedensel ve kalbi açıdan üstün şahsiyet özelliklerine sahip olması yaşam boyunca çok yönlü olarak sürdürülmesi gereken bir çabadır. Bütün büyük mutasavvıflarda görülen bu ortak mücadelenin Hacı Bayram Veli'nin şiirinde ifade edilen bir soru, sorgulama ya da ilahi ihtira şahitlik edilmesi ile başladığı görülmektedir. Âlim bir şahsiyet olan Hacı Bayram Veli, şariat bilgisine derin vukûfiyetine rağmen nefsi üzerinden başladığı insanın kendini keşfetme ve gerçekleştirme için vermesi gereken mücâhedenin zihinsel ve kalbi evrelerinin davranışsal yansımalarından istifade etmiştir. Sonuçları görünen tutumlardan, onları besleyen inanç ve ahlak gibi soyut değerler boyutunun farkındalığının nasıl geliştirileceğini açıklamaktadır. Anadolu İslam yorumuna rengini vermiş olan tasavvuf geleneğinin insan-toplum-devlet ilişkisinin kardeşlik, yardımlaşma, hoşgörü, beraberlik ruhu ile gönüllerde tatminkâr şekilde yüzyıllardır

⁴⁵ İlahi, b.3.

⁴⁶ Bkz. L., Hay; M. Bryne, and C. Butler, "Evaluation of a Conflict-Resolution and Problem-Solving Programme to Enhance Adolescence' Self- Concept", *British Journal of Guidance and Counseling*, 2000, 160-174.

⁴⁷ Hakkı Kardeşahin, "Gençlik ve Din", *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 241.

⁴⁸ Zeki Arslantürk ve Tayfun Amman, *Sosyoloji*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000), 172.

sürdürülmesinde rol alan özgün örneklerinden olan Hacı Bayram Veli'nin soru ve cevapları yaşadığı kültür ve medeniyetin hangi misyon ve motivasyona yaslandığına işaret etmektedir. Yukarıda değinildiği üzere yaşadığı dönemdeki etkisi yanında günümüz insanının duygu ve düşünce dünyasındaki makbul konumu itibarıyla onun temsil ettiği medeniyet fikriyatı Anadolu insanının tercihini ve manevi misyonunu ifade etmektedir.

Hacı Bayram Veli, insanın ilahi bildirimler eşliğinde kendini, kulluğunu, etkin toplumsallığını gerçekleştirebilmesi için öncelikle toplum tarafından temelsiz şekilde dayatılmış, alışkanlıklar vesilesiyle de nefse güzel gelen kalıplaşmış eylemler yapmaması gerekliliğini "taş yontma" sembolüyle anlatır. Toplumsal normları, nefsin lezzet almaya alıştığı her türlü düşünce ve davranış kalıplarını değiştirmek yani taşı yontmak ve ona şekil vermek gibi kolay bir iş değildir. Günümüzde alguların çoğu zaman olguların önüne geçtiği, şahsiyetin özgünlüğünü kitlede eriten sosyal psikolojik enstrümanların bunalttığı bir atmosferde Hacı Bayram Veli, insanlığın kendini bulma çabasına katkı sunabilmektedir. Zira bir şekilde kitleye hâkim olan taşlaşmış bir takım sosyal normlar ve dayatmalar o denli katırdır ki kişi çoğu zaman hâkim kitle karşısında etkisiz kalmaktadır.⁴⁹ Modern toplumlarda çoğu zaman perdelenen insanın kişisel, manevi ve ahlaki özgünlüğü yok olmakla karşı karşıyadır.⁵⁰ O nedenle Hz. İbrahim (as) mücadele ettiği putlardan çok onları üreten, üretirken de ataların övüncüyle ilahlaştırılan uluların sevgisinin bir süre sonra baskı ve zulmün aracı haline getirilmesi büyük bir paradokstur. Put üreticisi bir babanın oğlu olan Hz. İbrahim'in (as) öldürmesine götürecektir kadar güçlü bir dayatmaya karşı verdiği mücadelesine benzer şekilde Hacı Bayram Veli'nin dilinde taş yontma olarak tarif edilmesi tesadüf olamaz.

Hacı Bayram Veli'nin kendini bilmek-bulmak olarak tarif ettiği bu süreçten korkan insanlar kendilerini gerçekleştiremeyeceklerdir. Bireyin kişisel olarak kendi keşfedip gerçekleştirmesinin ötesinde toplumun yararına olan bu ideal şahsiyetlerden mahrum kalmak hem birey hem de kitle açısından önemli bir kayıp, huzursuzluk ve

⁴⁹ H. Tajfel, *Differantiation between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup*, (London: Academic Press, 1978), 28-30.

⁵⁰ C.G. Jung, *Keşfedilmemiş Benlik*, çev:Barış İlhan, Canan Ener Sılay, (İstanbul: İlhan Yayınevi, 1999), 30-34.

mutsuzluk sebebi olacaktır.⁵¹ Gelişmiş toplumlarda kendini gerçekleştirmiş insan sayısının diğer ülkelere nazaran fazla olmakla birlikte kümülatif nüfusa oranla görece azınlıkta kalmalarına rağmen topluma katkılarının çok daha fazla olduğu görülür. Günümüzde beşerî sermayesinin bir ülkenin en büyük gücü olduğu düşünülürken bireylerin kendilerini gerçekleştirmelerinin yaygın etkisi uzun zamanlara tesir etmektedir. Tasavvuf geleneğinde insanın kemale ermesi olarak tarif edilen süreci tecrübe etmiş Hacı Bayram Veli'nin irşad makamından sonra Türk toplumu için açtığı yol günümüz Ankara'sının dini ve sosyal hayatının yanında siyasi veçhesinde de kendisini göstermektedir. Zira medrese öğretimini bırakarak tecrübe ettiği sufi yaşantıyı işlevsel içtimai uygulamalar eşliğinde Hacı Bayram Veli, Anadolu'nun İslamlaşmasında başat rolü olan Türkmenlerin toplumsallaşmasında da özgün bir rol üstlenmiştir. İnsanın ihtiyaçlarını, zamanın ruhuyla birleştirebilen manevi bir lider olarak pratik ettiği söylemlerinin karşılık bulduğunun delillerinden bir tanesi de kendisi gibi birey ve toplum yararına hizmetleri olan öğrencisi Akşemsedd'in vasıtasıyla da siyasi ve kültürel akislerini sürdürmüş olmasıdır. Dolayısıyla Jung'un ifade ettiği üzere herhangi bir alanda kendini gerçekleştirmiş bireylerin diğer alanlarla birlikte toplumun geniş kesimine uzun soluklu ve yaygın faydalar sağladığının bir örneği olarak Hacı Bayram Veli'nin kuruluşundan bu yana Türkiye Cumhuriyeti'nin manevi sembollerinden biri olarak hala varlığı muhafaza etmesi dikkate değerdir.

İnsan ile toplum arasındaki etkileşimi çok yönlü olarak tecrübe eden Hacı Bayram Veli çıkarımlarını bir başka sembol üzerinde de dile getirmiştir. İlahi Taksim adlı şiirinin başında "Çalabım bir şar yaratmış, iki cihan arasında" ifadesiyle insan ile şehir-toplum arasındaki benzerlik ve sıkı ilişkiye dikkat çekmiştir. Şehir anlamındaki "şar", insanın kalbini işaret ederek toprak ve taş arasındaki kemâlât serencamını anlatmak istemiştir. Kalbini tasfiye eden bireyden topluma doğru akan kültür, hikmet ve muhabbetin merkezileşebilme vasfına dikkat çekilir. İnsana benzerliğine vurgu yaparak taşın yontulduğunda medeniyet merkezlerinin inşasındaki ehemmiyetini dile getirmiştir. Nefis taşlarının doğru ustalar elinde

⁵¹ A.g.e., 51.

mahir bir şekilde tesviye edilerek Allah'ın (cc) halk ediş tecellilerini nefislerinde cem eden kâmil şahsiyetlerden biri olan Hacı Bayram Veli şiirinde bu hakikati dile getirir;

*"Bakıcak Didar görünür,
Ol şarın kenaresinde.*

*Nagihan bir şara vardım,
Anı ben yapılır gördüm.*

*Ben dahi bile yapıldım,
Taş ve toprak arasında."*

Hacı Bayram Veli, kitlesel ve kültürel yaşamın merkezi olan "şar"ın (şehir) imarı ile bireyin benliğinin inşa edilmesi hususundaki benzerliğe vurgu yapmıştır. Bu ifadeyle medeniyet kurucusu olan insanın özü ile elinden çıkan arasındaki ilişkiyi mecaz sanatını ustaca kullanarak ortaya koymuştur. Herhangi bir toprak parçasının, şehir olarak nitelendirilebilmesi için orada meskenlerin dışında çarşı, kale, cami, mescit, medrese, tekke, imarethane, kervansaray gibi uygun taşlardan imar edilmiş yapılar bulunmalıdır. Şehirleri imar eden bireylerin manevi merkezi olan kalpleri de şehir gibi mahir kişiler önderliğinde tasfiye ve tesviye edilmelidir. Zira hadis-i şerifte şöyle buyrulmaktadır; "Şunu iyi bilin ki, insan vücudunda küçücük bir et parçası vardır. Eğer bu et parçası iyi olursa, bütün vücut iyi olur. Eğer o bozulursa, bütün vücut bozulur. İşte bu et parçası kalptir."⁵²

Hacı Bayram Veli'nin taş yontma metaforuyla anlatmaya çalıştığı süreç tasavvufi gelenekte seyr-i süluk olarak tavsif edilmektedir. Tasavvufi literatürde önemli bir yere sahip olan seyr-i süluk zühd, riyazet, uzlet, vera, sıdk, ihlas, halvet gibi uygulamalar vesilesiyle birey, şekilsel toplumsal normların sathiliğinden sıyrılarak ruhani ulviliğin seyrine ulaştırılır. Bu vesileyle elde edilen bireysel yükseliş Hacı Bayram Veli'nin yaşantısıyla örneklendirdiği üzere şaşırtıcı biçimde rahmet ve merhametin toplumsal alanda yaygınlaşmasına sebep olmaktadır. Toplumsal yaşamın arzu edildiği üzere uyum, fedakârlık ve diğergamlık gibi üstün ahlaki değerlerle tezyin edilmesi kişinin daima kötülüğü emreden nefis-i emareyi yok ederek üst benliğe yükselmesi birey için manevi hazzı oldukça yüksek olan bir coşkunluk tecrübe etmesine vesile olmaktadır. Ahlaki açıdan doygun insanlarda görülen güzel her bir davranışın hakikatte kişinin

⁵² Buhârî, "İmân", 39, "Büyü", 2; Müslim, "Müsâkat", 107.

kendi kalp tatmini, vicdan bütünlüğü yanında toplumsal sorumluluk açısından görevini ifa etmenin vermiş olduğu kitlesel huzur ile daima büyüyen pozitif bir etki dairesine sahip olduğu görülür. Bu tecrübeyi yaşadığı dönemde hisseden Hacı Bayram Veli, nefs-i emmare'yi yok etmekle erdiği cezbeyi şöyle dile getirir; “Geç canından bul anı, sen seni bil, sen seni”⁵³ Bu ifadelerde görüleceği üzere seyr-i sülukunu geçirenler bencil nefsin fevkinde ilahi vuslata erişerek insanlığa rahmet tecellisi olarak muamele edebilecek bir diğergamlık ruhuna sahip olacaktır. Yaratılış gayesine uygun şekilde tasfiye edilen kalbin vuslat-ı ilahi ile itminana ermesi sonucu elde ettiği zevk toplumda pozitif dönüşümün sinerjini arttıracaktır.

Hacı Bayram Veli'nin dizelerinde tekrarladığı “sen seni bil, sen seni” ifadesi, insanın dualizminin; bedensel-ruhsal, nefساني-rahmani, v.b. eğilimleri taş-toprak sembolleriyle örtüşmektedir. Taş gibi olan nefsanî/bencil eğilimine karşın insanın ruhsal benliğinin yüceltilmesi gerektiğine vurgu yapan Hacı Bayram Veli, birinci “sen” ile nefsini tanıyıp onu terbiye ederek ikinci “sen” ile ilahi rabıtayı sağlayan ruh kanalını açık tutmayı salık verir. Bu hususta Cebecioğlu'nun düşünceleri de benzerdir. Zira o, “Sen seni bil, sen seni” sözündeki ilk “sen” ile nefs'in, ikinci “sen” ile de ilahi benlik olan ruh'un kast edildiğini dile getirmiştir. Bu iki benlik çatışması yerine Allah (cc) tarafından üfürülmüş ilahi benliğin bilincine erişilmesi ile “kendini bilen Rabbini bilir” fikrinin Hacı Bayram Veli'nin şiirine yansıdığı kanaatine varılır.⁵⁴

Hacı Bayram Veli'nin taş yontmaya benzettiği güzel ahlaka sahip olabilmek için kişi, ehil bir rehberle ihtiyaç duymaktadır. Pedagojik olarak kabul edilen bu fikri Hacı Bayram Veli şu güzel ifadeyle ortaya koyar; “Şakirtleri taş yonarlar, Yunup üstada sunarlar”⁵⁵ Usta-çırak ilişkisinin zaruretinden hareketle bireyin kişisel gelişimi için tecrübe sahibi mentörden istifade etmesi gerektiğini hatırlatır. Bu ifadesiyle Hacı Bayram Veli, insan ve din ile ilgilenen ehil kişinin ehemmiyetine vurgu yapmaktadır. Olumlu kişilik inşa sürecini “taş yontma” olarak tarif eden Hacı Bayram Veli günümüzde gelişen genetik, filogenetik, ve epigenetik bilimler

⁵³ İlahi, b.2.

⁵⁴ Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli*, 170.

⁵⁵ İlahi Taksim, b.5.

ışığında insanın biyolojik ve çevresel yönden henüz kendi zekasını dahi aktif etme imkanı bulmadan miras aldığı davranışların katılığını sembolize etmektedir. Bireyin biyolojik yapısı dışında zekâ ve ruhsal yönünün de aynı şekilde soydan gelen aktarımlardan etkilendiği düşünceleri de dikkate alındığında Hacı Bayram Veli'nin metaforunun abartı olmadığı söylenebilir. Zira uzmanlarca birey, epigenetik ve çevresel faktörler vasıtasıyla aktive edilen genler yoğun tecrübeler sonrasında davranış sergiler.⁵⁶ Henüz doğmadan başlayan davranış transferinin alt yapısını oluşturan filogenetik ve epigenetik faktörlerin gizemini çözemediği bir çok konu, Hacı Bayram Veli'nin "taş yontma" faaliyetinin modern bilimler nazarında da inkar edilmez bir karşılığı olduğu gerçeğini ifade etmektedir. Nefis taşını yontan salık aslında bir çok insan ve çevrenin oluşturduğu kalıplar içerisinde kendi yeniden bulma uğraşı vermektedir. Gelişen tıp sayesinde DNA üzerinden pre-embriyo döneminde tatbik edilecek birtakım işlevler sonrasında hastalıkların çocuk dünyaya gelmeden önce engellenmesi ve hatta arzu edilen özelliklerde bebeğin tasarımının yapılabileceği konuşulmaktadır. İnsanın şekillendirilmesi uğraşının her zaman gündemde olması itibarıyla Hacı Bayram Veli, kader ile ilim arasındaki etik kavram kargaşasını mücâhede ve mükâşefe ile vuzuha kavuşturmuştur. Her ne kadar kökleri eskilere dayansa da davranışların taşlaşmış kalıpları, kişinin gayreti ve mentörünün himmeti ile herkes için bereketin araçları haline evrilecektir.

Hacı Bayram Veli'nin nefis taşının yontularak şekil alması gerekliliğinden bahsederken, onun tamamen parçalanıp yok edilmesini değil, tesviye edilerek yaratılıştan getirilen potansiyelinden müspet yönde istifade edilmesini salık verdiği görülür. Benzer şekilde İsmail Hakkı Bursevi de mahir bir kılavuz öncülüğünde salıkların, emmare nefis taşlarının yontularak nefis-i mutmainne formuna dönüştürülüp ideal benliğe erişmeye çalıştıklarını söyler. Yetkinlik sahibi mentörün yönlendirmesiyle tesviye/yontma sembolü ile talibin duygu, akıl ve eylem merkezi olan kalbinin, ham ve biçimsiz olan taş vasfından kurtulup daha güzel ve fonksiyonel bir taşın elde edilmesi yanında atıkların da toprak

⁵⁶ Bkz. Nuffield Council on Bioethics, *How Do Genes Work Within Their Environment?*, (London: y.y, 2002).

formuna kavuştuğu anlatılır.⁵⁷ Böylece taştan yontulacak küçük parçacıklar çeşitli doğal süreçlerden sonra toprağa dönüşerek üretimin ana unsuru hale gelmiş olacaktır. Dolayısıyla insanın terbiye edilen her türlü aşırı duygu ve düşünceleri birey ve toplum için yararlı işlere sebep olabilecek bir motivasyona dönüşecektir. Toplum için yıkıcı sonuçlar doğuran öfke ve şiddetin kaynağı olan gadabın eğitilerek mücâhede, cihad ve insanlığa hizmete dönüştürülmesi örnek verilebilir. Hacı Bayram Veli'nin taş metaforuyla anlattığı nefsi tezkiye edilmesi gereken özelliklerinde gadap ateşinin kaynağını, İmam Gazali cehennem olarak gösterir. Sakınılması istenen cehennem ateşinin yakıtının insan ve taşlardan olduğunun bildirildiği âyet⁵⁸ nazarında düşünüldüğünde Gazali insan ve nefsi/taş arasındaki ilişkiye dair açıklamaları dikkat çekicidir. Şöyle ki; “Öncelikle belirtelim ki öfke, Allah'ın (cc) yaktığı, alevlerin yükselip yürekleri saran cehennem ateşinden alınmış bir ateştir adeta. Bu ateş, korun kül altında bulunması gibi insanın iç dünyasında saklı durur. Tıpkı çakmak taşının demirden kıvılcım çıkarması gibi her zorba ve inatçı kalpte gömülü bulunan kibir de insanın içindeki bu öfkeyi dışarı çıkarır. Hakikat ışığıyla bakanlar bilirler ki, insanda sanki melun şeytanla bağlantılı bir damar vardır. Bir insanda öfke ateşi tutuştuğu zaman onda şeytana yakınlık da artar. Kur'an'da anlatıldığına göre şeytan, Allah Teâlâ'ya; “Beni ateşten, onu çamurdan yarattın”⁵⁹ demiştir. Çamurun tabiatı yerinde durup kalmak, ateşin tabiatı alevlenip parlamaktır, hareket ve kararsızlıktır.”⁶⁰ Hacı Bayram Veli'nin taş yontmak kadar zor bir süreç olan nefsin terbiye edilmesi büyük sabır gerektirmektedir. Hz. Peygamber'in (sav) buyurduğu üzere gerçek pehlivanın, öfkelenildiğinde nefesine hâkim olabilen kişi olduğunu buyurması⁶¹ taş yontmanın güçlüğünü anlatmaktadır.

Hacı Bayram Veli, mahir bir rehber önderliğinde benlik inşa sürecini geçiren bireyin kibir ve gurura kapılmadan her aşamada Allah'ın (cc) adını anmalarının elzem olduğunu ifade eder; “Mevlâ'nın

⁵⁷ İsmail Hakkı Bursevi, *Şerh-i Ehyat-ı Hacı Bayram-ı Veli*, İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Esat Ef.,No:1521vr.11b.

⁵⁸ Tahrîm, 66/6.

⁵⁹ A'râf, 7/12.

⁶⁰ Muhammed Gazali, *İhya*, çev. Mustafa Çağrırcı, (İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), III, 242.

⁶¹ Buhârî, “Edeb”, 76; Müslim, “Birr”, 107.

adın anarlar, taşın her paresinde.”⁶² Dikkat çektiği bu gerçek tasavvufi gelişim sürecinde kişinin elde ettiği başarıyı kendinden bilerek nefsinin hilesine kapılmaması açısından önemlidir. Aksi halde ulaşılan olgunluğu kendinden bilmek kişi için şeytani bir tuzağa evrilebilmektedir. Çünkü aşırı derecede kötülüğü emreden nefsi- emmare’ye karşı yalnız Allah’ın (cc) yardım ve merhameti ile felaha erileceği bildirilmektedir.⁶³ Burada da Gazali’nin yukarıda aktarılan ifadelerinde görüleceği üzere şeytanın vasfı olan kibrin tezahürü söz konusudur. Kendini gören taşlaşmakla birlikte ölçsüz bir öfke sahibidir. Spirituel bir metafor olmanın ötesinde kibir sahibi insanların kendilerini yetkin görmelerinden ötürü gelişime ihtiyaç duymadıkları görülür. Bu vesile ile özeleştirmeden mahrum kalan kibirli insanlar başkaları tarafından eleştirilmeye de tahammül gösterememektedirler. Zira kendilerinden daha aşağı seviye de olanların onları eleştirmek gibi bir hak ve kabiliyetleri yoktur. Bu durum karşısında toprak gibi sakin ve nemli olmak yerine ateş gibi hız ve hararetiyle yıkıcılık sergilerler. Birey ve toplumsal gelişim adına felaketlere sebep olacak bu eğilimlerin önünü almak için her işinde kul gayretini, güzel niyet, ceht ve himmetini nefsin mevtine hars ederken her daim Allah’ın (cc) feth’ine dayanmalıdır. İsmail Hakkı Bursevi’ de, Hacı Bayram Veli’nin “Mevlâ’nın adın anarlar, Taşın her paresinde” dizesi ile kastın Allah’ı (cc) anarak, O’nun yardımıyla temizlenen kalp olduğunu söyler. Çünkü nefsi tesviye etmek üzere yontulan her bir parçacıkla Allah’ın (cc) her an kâinata yeni bir tasarrufta bulunduğu⁶⁴ hakikati salikin zikriyle birleşerek kalpteki perdelerin kalktığı müşâhede edilir.⁶⁵ Bu anlamda başarının Allah’ın (cc) takdiri ile olmakla birlikte her iş ve uğraşında Allah’ın (cc) yardımını dileyerek O’nunla rabıta halinde olması birey için güç verici, ümit ettirici bir dinamizm doğurmaktadır.

Nefsin tezkiye edilmesi gereken kötü vasıflarının izale edilebilmesi için verilen mücâhede sürecinde elde edilen davranış kazanımlarının şeyhe sunulması dikkate değerdir. Zira yapılan çalışmalar sonucunda her ne kadar bireyler eski alışkanlıklarının yerine istedik yeni davranışlar edinse de söndüğü zannedilen

⁶² İlahi taksim, b.6

⁶³ Yûsuf, 12/53.

⁶⁴ Rahmân, 55/29.

⁶⁵ Bursevi, *Şerh-i Rumuzât-ı Hacı Bayram Velî*, 57, 60.

davranış pekâlâ geri gelebilmektedir.⁶⁶ Bunun dışında kazanılan yeni davranışın geliştiği bağlam ile ilişkili olarak bozulma ihtimali daha yüksek olabilmektedir.⁶⁷ İçinde edinildiği bağlama ile sıkı ilişkisi açısından daha fazla önem arz eden yeni davranışın “üstada sunulması” Hacı Bayram Veli'nin ifadesi bir zaruret olmuştur. Tasavvufi terbiye öncesinde edinilmiş her türlü menfi davranışın öncelikle izolasyon ile bağların koparılması, yeni tesis edilen bağlam paralelinde kazanılan davranışların suretten ziyade batini tahakkukunu ancak ehil bir kılavuz sevk ve idare edecektir. Ehil kılavuzun mentörlüğünde sürecin istenilen şekilde devamı için olumlu pekiştiricilerle desteklenmesi söz konusudur. Aksi halde günümüzde pek çok menfi örneklerde görüldüğü üzere tasavvufi bir ortama giren birçok kişi daha manevi bu destek süreçlerinin yeterince sunulmamış olmasından ötürü eski menfi davranışların tekrar uyanmasına sebep olmaktadır. Zira yapılan araştırmalar insan beyninde depolanmış bilgilerin tamamen silinmediği uygun uyarıcılar sunulduğunda söndüğü düşünülen davranış tekrar dirilebilmektedir.⁶⁸

Hacı Bayram Veli, nefis putunun sert taşını yontma sürecindeki zorlukları aşabilmek için zikir ve duanın önemi vurgular; “Mevlâ'nın adın anarlar, taşın her paresinde.” Nefis putundan koparılacak her bir parça için Allah'a (cc) tazarru ve tevekkül edilmesi manevi kudret bulmanın yanında salık için kötü davranışın ortadan kaldırılıp yerine konan güzel davranışın en çok ihtiyaç duyulan bağlamda yinelenerek pekiştiricilerin işlevini görmektedir. Zira istendik davranışın genellemeci bir teşvik ile her bağlamda pekiştirilmesi kişinin çoklu bağlamla sağlıklı davranış kazanımını destekleyebilecektir.⁶⁹ Eski kötü davranışın sönmesi, yeni davranışın yerleşmesi için bağlam ilişkisinin düzenli tekrarının olumlu katkısının yanında tecrübe edilen her bir değişimin duygusal boyutunun uhrevi birtakım unsurlarla pekiştirilmesi söz konusudur. Salikin, tekâmül sürecinde bilişsel ve

⁶⁶ Bkz. Bouton, M. E., Woods, A. M., Byrne, J. H., Sweatt, D., Menzel, R., & Eichenbaum, H. *Learning and memory: A comprehensive reference*, (US: Elsevier, 2008).

⁶⁷ Bkz. Nelson, James Byron, “Context specificity of excitation and inhibition in ambiguous stimuli”, *Learning and Motivation*, 33.2 (2002): 284-310 .

⁶⁸ Bkz. Travis P Todd, Mechanisms of renewal after the extinction of instrumental behavior. *Journal of Experimental Psychology: Animal Behavior Processes*, 39 (3), 193.

⁶⁹ Bkz. Honig, Werner K. and J. Gregor Fetterman, editors. *Cognitive aspects of stimulus control*, (London: Psychology Press, 2016).

çevresel bağlamların yanında metafizik rabitalarla pekiştirilmesi, onun duygusal ve sezgisel iletişim kanallarının aktif şekilde çalışmasına vesile olmaktadır.

İnsanın kendini bulmak için verdiği uğraşın beraberinde getirdiği içsel dinamizmden beslenen nefis, biçimsiz taş özelliğinden kurtulup tesviye olduğu için ilahi sırlara matuf hale gelmektedir. Bir anlamda cehd ve gayretlerinin neticesini gören salıklar, Hacı Bayram Veli'nin ifadesiyle hünerlerini sergiler; "Aşıklar canı satılır, Ol şarın bazaresinde."⁷⁰ Aşıklar tasfiye edip arındırdıkları kalplerini satışa çıkarırlar. Hacı Bayram Veli'nin dile getirdiği bu aşıklık makamında insanın canını hiçe sayan coşkun ifadeleri Anadolu Erenlerinin birçoğunda görülür. Zira din âlimi olan bu sufiler bilir ki Allah (cc), Kerim Kitab'ında şöyle buyurur; "Şüphesiz Allah (cc), mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler ve ölürler..."⁷¹ Hacı Bayram Veli aslında bu âyette vaad edildiği üzere dönüştürdüğü benliği sonucunda sattığı bütün varlığı karşısında çok karlı bir ticaret yapmıştır. Bu tevhidi hakiki olarak tezâhür eden ticaretin sonunda salikin kalp olan insanlık cevheri saflaşarak potansiyel cevherini ortaya çıkarmıştır. Şöyle ki; "Bulan ol kendi oldu, Sen seni bil, sen seni"⁷² Hacı Bayram Veli bu ifadeleriyle arayan ile bulunanın farklı olmadığını, zahir ile batın arasındaki paradokstan kurtulan benliğin ilahi nefesin sırrına erdiğini söyler. Çünkü "sen seni bil" ifadesi kalp tasfiyesi, muhabbet ve vahdetin parolasıdır. Bir başka şiirinde de ifade ettiği üzere kendilik öz cevherini bulan madenler sahibi Rabbini bulmuştur; "Kendi de buldu kendi de buldu, Matlab'ın hoş buldu bu gönlüm."⁷³ Zira taş gibi olan nefisten kurtularak rahmetin membaı olan topraklık ile müşahede ettiği ilahi sır ve fiiller aracılığıyla vahdetin yeryüzündeki ilahi tecellilerini daha iyi okuyabilecektir.⁷⁴ Hacı Bayram Veli, insanın ilk etapta taş yontma gibi zorlu bir süreçle başlayan manevi tekamülün sonucunda müşahede ettiği manevi keşifleri şöyle ifade eder;

⁷⁰ İlahi Taksim, b.8

⁷¹ Tevbe, 9/111

⁷² İlahi, b.10.

⁷³ İlahi Zikir, b.4.

⁷⁴ Bkz. Sadreddin Konevi, *Fusûsü'l Hikemin Sırları*, trc. Ekrem Demirli, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 24.

*“Kim ki hayrete vardı,
Nura müstağrak oldu.*

*Tevhidi zatı buldu,
Sen seni bil, sen seni.*

*Bayram özünü bildi,
Bileni anda buldu.*

*Bulan ol kendi oldu,
Sen seni bil, sen seni”*

Her ne kadar toprak gibi ilk bakışta değersiz gibi algılanabilecek bir özden yaratıldığı için kıymeti pekiyi anlaşılmasa da Allah'ın (cc) ruhuna üflediği sır, aklını donattığı bilgisiyle insan, O'nun halifesi olmuştur. Toprak ile hemen hemen aynı kimyasal içeriği sahip olan insan zâhiri olarak âlemdeki bütün tecellilerin cem makamındadır. Nasıl toprak dünyadaki bütün canlılığın menbaı ise insan-ı kâmil de âlemin ruhânî menbaıdır. Nefis itibarıyla taş-toprak olma vasfına sahip insanın yeryüzü arzından semavata doğru yükseldiği merdivenin her bir basamağı taş-toprak ile inşa edilmiştir. Maddi boyutunu doğru şekilde tefsîye ve tezkiye eden insan, kalbi ve ruhi terakkisi ile meleklerin dahi erişemeyeceği bâtını tecellileri kendinde toplama istidadını sergiler.⁷⁵ Bu nedenle Hacı Bayram Veli'nin salık verdiği kendini bilme sürecini tamamlayan insanın meleklerden üstün bir konuma haiz olduğu bildirilmiştir. Nasıl ki, her canlının hayatta kalabilmesi için toprağa muhtaç ise manevi olarak bütün mâhlukat da yaratılma vesileleri olan yeryüzünün halifesi olan insan aynasında bir arada görünmektedir. Kendisine isimler öğretilip yeryüzünün halifesi olabilen insan ruhsal boyutuyla Hakk'a, nefsanî rabıtasıyla da âleme dönük iki vechesiyle Rabbi'nin iki eliyle yaratılması hakikatini izhar eden müstesna bir konuma sahiptir.⁷⁶ Bu manada Hacı Bayram Veli'nin dile getirdiği taş-toprak arasındaki ilişki maddî âlemin yaratılış, sürdürülebilirliğinin ötesinde ruhsal özün rabıtasını serdederek tevhidin sırrına ışık tutmaktadır.

⁷⁵ A.g.e., 23.

⁷⁶ Ekrem Demirli, *İbnü'l Arabî Metafizîği*, (İstanbul: Sufi Kitap, 2013), 32-34.

Sonuç

Âlim bir mutasavvıf olan Hacı Bayram Veli, müderrisliği bırakarak toprağı işlemeye başlamıştır. Zira toprak ile insan arasındaki sıkı münasebeti müşahede etmiş, “Ben dahi bile yapıldım, Taş ve toprak arasında” demiştir. Kur’an-ı Kerim’in âyetleri ışığında ifade etmeye çalıştığı insanı, taş ve toprak ilişkisi bağlamında maddi-ruhani açıdan özgün bir sembolizm ortaya koymuştur. Kayaların uzun zorlu süreçlerden sonra toprak haline geldiğı gibi topraktan olan insanın da ilkelik ve kabalıktan kurtulması gerekmektedir. İnsanın, taş gibi olan nefs-i hayvani yönünün yontulup mutedil hale getirmesiyle potansiyel olarak ihtiva ettiği nefs-i kâmileye ermesi beklenmektedir. Bu değışim sonucunda taşlaşmış nefisten yontulan her bir parça da zamanla toprak haline gelerek temizlik ve üretkenliğin en temel unsuru olan toprağı dönüşür. Hacı Bayram Veli, insan nefsinin taş gibi katılaşmaya eğilimli menfi taraflarının tesfiye edilerek, şekil alan mümbit topraklık meylinin geliştirilmesini tavsiye eder.

Kaynakça

- Arslantürk, Zeki ve Amman, Tayfun. *Sosyoloji*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000.
- Balasubramanian, A. "Soil Forming Processes". *Centre for Advanced Studies in Earth Science*, Mysore: University of Mysore, 2017.
- Bayramoğlu, Fuat. *Hacı Bayram Veli, Yaşamı, Soy, Vakfi*. Ankara: TTK Yay., 1983.
- Bolulu Himmet. *Dîvânçe*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, nr. AEmnz509.
- Bouton, M. E., Woods, A. M., Byrne, J. H., Sweatt, D.; Menzer, R., & Eichenbaum, H. *Learning and memory: A comprehensive reference*. US: Elsevier, 2008.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Şerh-i Ebyat-ı Hacı Bayram-ı Velî*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Esat Ef., No:1521.
- Bursevi, İsmail Hakkı. *Şerh-i Rumuzât-ı Hacı Bayram Velî*. haz. Suat Ak. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.
- Cebecioğlu, Ethem. *Hacı Bayram Veli*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi, 1991.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yay., 2004.
- Demirli, Ekrem. *İbnü'l Arabi Metafiziği*. İstanbul: Sufi Kitap, 2013.
- Gazali Muhammed. *İhya*. çev. Mustafa Çağrırcı. İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, (I-IV), 2020.
- Goldhaber, M. and BANWART, S. A. "Benefits of Soil Carbon Ch.9", *Soil Formation*, 2015.
- Harîrîzâde, Kemâleddin. *Tibyânü Vesâilî'l-Hakaik fî Beyani Selâseti't-Tarâik*. İstanbul: Süleymaniye Ktp.,Fâtih, nr.430-432.
- Hay, L.; Bryne, M. and Butler, C. "Evaluation of a Conflict-Resolutionand Problem-Solving Programme to Enhance Adolescence' Self- Concept", *British Journal of Guidance and Counseling*, 2000.
- Honig, Werner K. and Fetterman , J. Gregor. *Cognitive Aspects of Stimulus control*. London: Psychology Press, 2016.
- Jung, C. G. *Keşfedilmemiş Benlik*. çev:Barış İlhan, CananEner Sılay. İstanbul: İlhan Yayınevi, 1999.
- Karavaşin, Hakkı. "Gençlik ve Din". *Din Sosyolojisi El Kitabı*. ed. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Kaval, Musa. "Hacı Bayram Veli's Personality Construction Theory in His Poems". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 10, S. 49 Volume: 10, 2017.
- Kaval, Musa. "Modern Gençlik, Din ve Tasavvuf". *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. C.14, S.76, 2021.
- Konevi, Sadreddin. *Fusûsü'l Hikemin Sırları*. trc. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

- Nelson, J.B. "Context specificity of excitation and inhibition in ambiguous stimuli" *Learning and Motivation* 33.2 (2002): 284-310.
- Newsom, G. *A Work Behavior Analysis of Executive Coaches*. North Carolina University, 2008.
- Okudan, Rifat. "Hacı Bayrâm Velî'nin Şiirinde Şehir Metaforu". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012.
- Tajfel, H., *Differentiation between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup*, London: Academic Press, 1978.
- Todd, T. P. "Mechanisms of renewal after the extinction of instrumental behavior." *Journal of Experimental Psychology: Animal Behavior Processes*, 39 (3), 193.
- Yunus Emre. *Divan*. ter. Mustafa Tatcı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2003.
- Nuffield Council on Bioethics. *How Do Genes Work Within Their Environment?*. London: y.y, 2002.